

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی تحلیلی شاخص‌های اندازه‌گیری آن

عزت‌الله سام آرام* ، سمانه منصورى**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۳/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۹/۵

چکیده

در سال‌های اخیر به‌خصوص بعد از ایجاد بحران مالی ۲۰۰۸، مخاطرات و تغییرات ایجاد شده در حوزه اقتصادی بر سایر حوزه‌ها مثل حوزه سیاسی، زیست محیطی و مخصوصاً حوزه اجتماعی اثرگذار بوده و بر میزان آسیب‌ها و بحران‌های اجتماعی افزوده است. بر همین مبنا مباحث مربوط به مقاوم‌سازی و تاب‌آوری اجتماعی در کنار سایر نظریه‌ها مطرح و در مبادی نظریه و آکادمیک از جایگاه مهمی برخوردار گشته است. در واقع بحث تاب‌آوری اجتماعی می‌گوید زمانی یک سیستم اجتماعی تاب‌آور است که بتواند مخاطرات موقت یا دائم را جذب کرده و خود را با شرایط به سرعت در حال تغییر، انطباق دهد؛ بدون از دست دادن کارکرد خود. در این مقاله سعی شده است به‌روش

* استاد دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول). e_samaram@yahoo.com

** کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی رفاه اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی. s86.mansuri@gmail.com

۲ فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال هشتم، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۹۶

کتابخانه‌ای مروری بر کتب و مقالات معتبر علمی که در سال‌های اخیر در این حوزه منتشر شده‌اند، داشته و تعاریف تاب‌آوری اجتماعی و شاخص‌های اندازه‌گیری این مفهوم معرفی گردد. آگاهی از مباحث، تلاش و تجارب کشورهای دیگر در این حوزه می‌تواند در سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و حتی اقدامات اجرایی و ارزیابی آن‌ها مفید و موثر واقع شود.

واژه‌های کلیدی: تغییرات، مخاطرات، تاب‌آوری، آسیب‌پذیری، جوامع تاب‌آور،

شاخص‌ها.

بیان مسئله

در جهانی زندگی می‌کنیم که با مخاطرات و تنش‌های بسیاری مواجه هستیم و هر روز بر شدت این تنش‌ها افزوده می‌شود. این مسئله زمانی مهم می‌شود که امروزه ما نمی‌توانیم به‌سادگی نسبت به‌وقوع تغییرات، عکس‌العمل نشان دهیم. در وضعیتی که با مجموعه‌ای از فشارهای جدید و پیچیده‌ای مواجه هستیم که مدام در حال تغییر هستند، سازگاری با تفکرات راهبردی، نه‌تنها ضروری است؛ بلکه فرصت به‌حساب می‌آید. این موضوع برای جوامع، عواملی اساسی هستند که نبود آن‌ها باعث در معرض خطر قرار گرفتن سلامت، وحدت اجتماعی، ثبات آن و همچنین موفقیت و کامیابی آن جامعه می‌گردد (Platt, 2013: 5). بر همین مبنا در سال‌های اخیر مباحث مربوط به مقاوم‌سازی و تاب‌آوری در کنار سایر نظریه‌ها و نظریات مطرح و در مبادی نظری و آکادمیک از جایگاه مهمی برخوردار گشته است (پیغامی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۰۶).

نکته مهم‌تر آن که در سال‌های اخیر به‌خصوص بعد از ایجاد بحران مالی ۲۰۰۸، مخاطرات و تغییرات ایجاد شده در حوزه اقتصادی بر سایر حوزه‌ها مثل حوزه سیاسی، زیست محیطی و مخصوصاً حوزه اجتماعی اثرگذار بوده است. (گزارش بانک جهانی، ۲۰۱۰: ۳) فقر، تورم افسارگسیخته، بیکاری‌های گسترده، محرومیت‌های اقتصادی و

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۳

افزایش سرسام آور هزینه‌های زندگی از جمله پیامدهای بحران‌های مالی اخیر است که هر یک می‌تواند عاملی باشد که فرد را به سمت بحران‌های اجتماعی هم‌چون روابط ناسالم، بزهکاری و خشونت، سوق بدهد (ایزدی، ۱۳۸۷: ۱۸).

کشور ما نیز به لحاظ ارتباطاتی که با دنیای خارج دارد از اثرگذاری تنش‌ها و بحران‌های اخیر ایجاد شده خصوصاً در حوزه اقتصادی، در دنیا مستثنی نیست (کیال، ۱۳۸۷: ۴۳). بی‌کاری کارگران به دلیل ورشکستگی و تعطیلی بنگاه‌های اقتصادی، مشکلات و موانع در تأمین دارو و نهاده‌های اولیه برای تولید کالاهای ضروری، نوسانات قیمتی شدید در بازار کالا و خدمات و ... مهم‌ترین مشکلاتی بوده است که طی سال‌های اخیر بر مردم تحمیل شده و معیشت و زندگی اجتماعی آنان را تحت تأثیر خود قرار داده است. با وجود چنین شرایطی مسلماً برای برنامه‌ریزان اجتماعی کشور، توجه و عنایت ویژه به به مقوله تاب‌آوری در امر سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در راستای مقاوم‌سازی اجتماعی کشور، امری مهم و ضروری خواهد بود.

به دلیل همین ضریب بالای اثرگذاری بحران‌های اقتصادی بر افزایش آسیب‌های اجتماعی و روند رو به رشد این آسیب‌ها، امروز در کنار تحقیقات و مطالعات گسترده در حوزه ادبیات تاب‌آوری اقتصادی، تحقیق و پژوهش‌های بسیاری نیز در حوزه ادبیات تاب‌آوری اجتماعی انجام گرفته است. هدف مقاله پیش‌رو آن خواهد بود، اولاً مروری بر ادبیات تاب‌آوری اجتماعی داشته باشد و به این سؤال پاسخ دهد که تعریف مفهوم تاب‌آوری اجتماعی چیست؟ و سپس شاخصه‌های اندازه‌گیری این مفهوم را مورد ارزیابی تحلیلی قرار داده و مهم‌ترین مدل‌های مفهومی ارائه شده در حوزه ادبیات تاب‌آوری اجتماعی را معرفی نماید.

پیشینه تحقیق

به‌رغم بررسی‌های مکرر در کتابخانه‌ها و فصلنامه‌های مقالات علمی - پژوهشی در ایران، کتاب یا مقاله‌ای با عنوان تاب‌آوری اجتماعی منتشر نشده است. اما تحقیق در حوزه ادبیات تاب‌آوری اجتماعی در سایر مراکز علمی مورد استقبال زیادی قرار گرفته و کتب و مقالات متعددی در این حوزه منتشر شده است که در ادامه به برخی از آن‌ها که برای شکل‌گیری این تحقیق مؤثر بوده‌اند اشاره می‌گردد:

- کتاب «سازگاری نهادها: تاب‌آوری اجتماعی حکومت‌ها و سازمان‌ها»، (۲۰۱۲) تغییرات و بحران‌های اخیر در حوزه‌های مختلف از جمله حوزه زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی را بررسی کرده و یادآور می‌شود، شوک‌های ایجاد شده در یک حوزه بر سایر حوزه‌های زندگی نیز اثرگذار خواهد بود.

- مقاله «چارچوب تاب‌آوری: P.E.O.P.L.E.S. رویکردی مفهومی برای تعیین کمیت تاب‌آوری جامعه»، (۲۰۱۱) مدل مفهومی PEOPLES که ابزاری برای اندازه‌گیری تاب‌آوری اقتصادی در لایه‌های مختلف اجتماعی است را معرفی می‌کند. به‌نحوی که در این مدل، هر کدام از حروف نشانگر یک شاخص و سرنام است که عبارتند از: جمعیت و ساختار جمعیتی^۱، ابعاد زیست محیطی / اکوسیستمی^۲، خدمات دولتی سازمان یافته^۳، زیرساخت‌های فیزیکی^۴، سبک زندگی و شایستگی جامعه،^۵ توسعه اقتصادی و سرمایه فرهنگی و اجتماعی.^۶

- مقاله «احیا و پیشرفت دولت‌های رفاهی در اقتصاد بین‌المللی: شناخت آسیب‌ها»، (۲۰۰۰) راجع به شوک‌ها و بحران‌های اقتصادی سال‌های اخیر و اثرگذاری این بحران‌ها

-
1. Population
 2. Environmental
 3. Organization
 4. Physical
 5. Lifestyle
 6. Economic
 7. Social/ Cultural

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۵

بر مسائل رفاهی و اجتماعی جوامع بحث می‌کند. به عبارتی دولت‌های رفاهی نسبت به تغییرات گسترده در اقتصاد بین‌المللی، مقابله و به آن‌ها واکنش نشان می‌دهند. مقاله «تاب‌آوری: تغییرات سیاست‌های رفاهی در استرالیا، دانمارک، نیوزلند و سوئیس»، (۲۰۰۴) نیز تاکید می‌کند تنش‌ها و بحران‌های اقتصادی اخیر زمینه‌ساز بحران‌های اجتماعی شده است. به صورتی که مدل‌ها و سیاست‌های قدیمی پاسخگوی تغییرات به وجود آمده نیستند و دولت‌های رفاهی ناگزیرند خود را با شرایط جدید سازگار کنند.

چارچوب نظری

بحران‌ها و تنش‌های پی‌درپی اقتصادی در دنیا، ضرورت بحث و پرداخت به نظریات و ایده‌های انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری را در زمینه‌های مختلف اقتصادی و سیاسی و البته اجتماعی را سبب شده است. به نحوی که بسیاری از جوامع جهت دستیابی به توسعه و موفقیت، پیاده‌سازی سیاست‌های انعطاف‌پذیر و مقاومتی در برابر تغییرها و آسیب‌ها را در دستور کار خود قرار داده‌اند (Briguglio et al, 2000).

از آنجایی که آسیب‌ها و بحران‌های اجتماعی و در نهایت بر هم خوردن رفاه اجتماعی، یکی از تبعات سنگین بحران‌های اقتصادی است، ضرورت ورود ادبیات تاب‌آوری به برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های اجتماعی به امری غیر قابل اجتناب تبدیل شده است. به طوری که امروز تلاش تصمیم‌گیران جهت بازسازی روش‌ها و سیاست‌گذاری‌های اجتماعی در مواجهه و مقابله با فشارها و تنش‌ها امری مشهود و قابل بررسی است. (Andersen, 1999 & Scharpf, 2000).

در نهایت این‌گونه می‌توان استنباط کرد که با افزایش مقاوم‌سازی و ایجاد ثبات و سازگاری در برابر تنش‌ها، ریسک و خطرات، می‌توان ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های یک جامعه را بازسازی کرد و از آن‌ها در برابر شوک‌های پیش‌بینی نشده استفاده کرد. در این صورت

۶ فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال هشتم، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۹۶

هرچه انعطاف‌پذیری سیستم اجتماعی بیشتر باشد، آسیب‌پذیری اجتماعی آن جامعه از بحران‌ها و تنش‌ها کاهش خواهد یافت.

روش تحقیق

در پژوهش پیش‌رو جهت پاسخگویی به سوالات تحقیق و استخراج تعریف ارائه شده از مفهوم تاب‌آوری اجتماعی، شاخص‌ها و مدل‌های معرفی شده برای سنجش و اندازه‌گیری این مفهوم از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. تحقیق کتابخانه‌ای در تمامی تحقیقات علمی مورد استفاده قرار می‌گیرد، ولی در بعضی از آن‌ها در بخشی از فرآیند تحقیق، یعنی مطالعه ادبیات و سوابق پژوهشی، از این روش استفاده می‌شود و در بعضی از آن‌ها موضوع تحقیق از حیث روش، ماهیتاً کتابخانه‌ای است و از آغاز تا انتها، متکی بر یافته‌های تحقیق کتابخانه‌ای است (حافظ‌نیا، ۱۳۹۱). در این نوع تحقیق، بیشتر محقق در پی آن است که با استفاده از دیدگاه‌ها و نظریه‌ها، راهکارها و مدل‌هایی که دیگران مطرح کرده‌اند به آگاهی جدید دست یابد و از این طریق به پرسش خود پاسخ دهد. با توجه به این که در گذشته، منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌ها بودند که پژوهشگران باید آن‌ها را مرور و بررسی می‌کردند، این نوع تحقیق به کتابخانه‌ای مشهور شده است (خاکی، ۱۳۹۱). بر همین مبنا در مقاله حاضر با به‌کارگیری روش کتابخانه‌ای، کتب و مقالات معتبر علمی و پژوهشی داخلی و بین‌المللی که خصوصاً در سال‌های اخیر در حوزه تاب‌آوری اجتماعی تألیف، تدوین و منتشر شده، مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته است.

تعریف مفهوم تاب‌آوری اجتماعی

از آنجایی که از میان مفاهیم معرفی شده در حوزه مقاوم سازی کلیدواژه تاب‌آوری (Resilience) پرکاربردتر و از اهمیت بیشتری برخوردار گردیده است، بر همین مبنا در این بخش سعی می‌شود ادبیات تولید شده با همین کلیدواژه را مورد بررسی قرار دهیم. واژه تاب‌آوری ابتدا در علوم فیزیکی به‌منظور توضیح رفتار یک فنر استفاده شد. پس از

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۷

آن در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ میلادی، واژه تاب‌آوری توسط گروه‌های زیست‌بوم‌شناسی و روانشناسی برای توصیف پدیده‌های نسبتاً متفاوتی به‌کار برده شد. از نظر روانشناسی، «تاب‌آوری»^۱ برای توصیف گروه‌هایی که رفتار خود را در قبال سختی‌ها و مشکلات عوض نمی‌کنند استفاده شد. به‌عبارتی روانشناسان همواره سعی کرده‌اند که این قابلیت انسان را برای سازگاری و غلبه بر خطر و سختی‌ها افزایش دهند. تاب‌آوری روانی در مورد افرادی به‌کار می‌رود که به‌هنگام در معرض خطر قرار گرفتن، دچار اختلال نمی‌شوند. البته باید توجه داشت که تاب‌آوری، استرس را کم و یا محو نمی‌کند؛ بلکه به افراد این قدرت را می‌دهد تا با مشکلات زندگی مقابله و مواجهه سالم داشته باشند. در مباحث مدیریتی و رفتار سازمانی نیز بحث تاب‌آوری به‌عنوان یک فرآیند مورد توجه قرار گرفت. به‌طوری‌که تاب‌آوری را یک راهبرد مدیریت و ریسک و زیر‌عنوان مدیریت بحران و تداوم قرار داده‌اند. در این بُعد تاب‌آوری به‌صورت زیر تعریف می‌شود: ظرفیت مردم و سیستم‌ها که عملکرد سازمانی را تسهیل کنند تا روابط کارکردی را با وجود آشفتگی‌ها حفظ نمایند (رز آدام، ۲۰۰۹: ۷۵). در زیست‌بوم‌شناسی، این واژه برای توصیف اکوسیستم‌هایی که کم‌وبیش به کارکرد خود در حضور سختی‌ها و مشکلات ادامه دادند اطلاق شد (به‌میزان قابل ملاحظه‌ای در تعاریف هالینگ)^۲ در سال ۱۹۸۰، تاب‌آوری برای اولین بار، بر حسب فجایع - به‌طور مشخص توسط جامعه مهندسی (خصوصاً با ارجاع به زیرساخت‌های فنی) - به‌کار بسته شد و به مفهوم توانایی فراگیری و ترمیم رخداد‌های خطرناک مرتبط گشت. از آن زمان به‌بعد، تعاریفی ترکیبی به‌وجود آمده که تعاریف مهندسی را با زیست‌بوم‌شناسی و یا تعاریف زیست‌بوم‌شناسی را با تعاریف رفتاری ترکیب می‌کنند و در واقع مفهوم تاب‌آوری به سایر حوزه‌ها چون حوزه اجتماعی و اقتصادی نیز ورود پیدا می‌کند (Carri, 2013: 2).

۱- تاب‌آوری (resilience) برگرفته از واژه‌ی لاتین *resilio* به‌معنی حالت ارتجاعی داشتن است.

2. Holling

به این دلیل که کشورها این امر را پذیرفته‌اند که نمی‌توانند از تحقق تمام خطرات و ریسک‌ها جلوگیری نموده و به‌جای آن باید به‌دنبال تعدیل و مدیریت ریسک‌ها در مسیری بروند که اثرات آن‌ها بر مردم و سایر سیستم‌ها حداقل گردد. لذا مفهوم تاب‌آوری برای جوامع توسعه یافته و مدرن به‌طور فوق‌العاده‌ای مهم نموده است. (Papadrakakis et al, 2011: 2) بر همین مبنا است که این مفهوم طی ۴ دهه گذشته در مقیاس‌های فردی، گروهی، سازمانی و اجتماعی به‌معنی توانایی تحمل و هم‌آوردی با تغییرات (غالباً) ناگهانی و چشم‌گیر و در انواع رشته‌های فنی مهندسی، اقتصاد، مددکاری اجتماعی، روانشناسی و ... به‌قدری مورد استفاده دانشگاهیان و سیاست‌گذاران و مدیران اجرایی دنیا- از سطح ملی گرفته تا سطوح عملیاتی، شرکت‌ها، بنگاه‌های تولیدی، تجاری و حتی خانوارها و افراد - قرار می‌گیرد و به گفتمانی رایج و همگانی تبدیل شده است و ادبیات بسیار مفصلی در باب تعیین و سنجش وضعیت موجود هر سیستم به‌لحاظ تاب‌آوری، استقرار سیستم‌های تاب‌آور و... تولید شده و می‌شود (6: Forum, 2008) با ورود ادبیات تاب‌آوری به حوزه‌های مختلف علمی، تاکنون در هر حوزه نیز تعاریف و مدل‌های مفهومی از تاب‌آوری متناسب با کارکرد این مفهوم در آن حوزه، پیشنهاد و ارائه شده است. در تحقیق حاضر چون به‌دنبال بررسی ادبیات تاب‌آوری اجتماعی هستیم، به ارائه مهم‌ترین تعاریف ارائه شده از تاب‌آوری در حوزه اجتماعی خواهیم پرداخت.

اما قبل از ارائه تعاریف ذکر دو نکته در همین زمینه لازم خواهد بود: نخست همان‌گونه که مطرح شد امروز تاب‌آوری به واژه‌ای مهم در ادبیات بسیاری از رشته‌ها تبدیل شده است. اما متأسفانه، هیچ تعریف مشترک مورد توافقی از تاب‌آوری که در همه-ی رشته‌ها استفاده شود وجود ندارد. اما به‌طور کلی می‌توان گفت تعاریف تاب‌آوری به‌طور صریح و غیرصریح، این پنج مفهوم مرکزی را دارا هستند:

- مشخصه: تاب‌آوری مشخصه‌ای از اجتماع است.
- تداوم: تاب‌آوری اجتماع از اجزای اصلی و پویای اجتماع است.
- سازگاری: اجتماع می‌تواند با مشکلات و سختی‌ها سازگاری پیدا کند.

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۹

- خط سیر: با در نظر گرفتن وضعیت پس از بحران، مخصوصاً بر حسب عاملیت اجتماع سازگاری پیدا کردن به خروجی مثبتی برای اجتماع، ختم می‌شود.
- قابلیت مقایسه: مشخصه تاب‌آوری اجتماع این امکان را برای اجتماع‌ها فراهم آورده که بر حسب توانایی‌هایشان در سازگاری به‌شکلی مثبت با سختی‌ها و مشکلات، با یکدیگر مقایسه شوند.

نکته دیگر آن که با تعاریف متعددی که در حوزه‌های مختلف از تاب‌آوری ارائه شده است، مسلماً انتخاب یک تعریف از میان خیل عظیم تعاریف به‌عنوان «بهترین و کامل‌ترین» تعریف، سخت و دشوار است. چرا که هر یک از تعاریف ارزش خود را دارد و کمک‌های مثبتی را در قلمرو خود انجام داده‌اند (Carri, 2013: 14I). در جدول زیر مجموعه‌ای از تعاریف مهم ارائه شده از مفهوم تاب‌آوری اجتماعی گردآوری شده است:

جدول ۱- تعریف مفهوم تاب‌آوری اجتماعی (یافته پژوهش)

ردیف	مؤلف	سال	تعریف
۱	ففریام	۲۰۰۵	توانایی اعضای اجتماع برای انجام اقدامی معنادار، اندیشمندانه و جمعی برای علاج اثرات یک مشکل، از جمله توانایی تفسیر شرایط و محیط، دخالت و از جای خود حرکت کردن»
۲	برین و آندرس	۲۰۱۱	تاب‌آوری را به مفهوم بهبود یافتن بعد از استرس، تحمل فشارهای شدیدتر و آسیب کمتر بعد از هر فشار عصبی می‌دانند. سپس توضیح می‌دهند استرس می‌تواند هم به‌معنی سختی مزمن و هم به‌معنای بحرانی شدید باشد. در این معنی، تاب‌آور بودن یعنی مقاومت در برابر ناراحتی‌های زیاد بدون تغییر، از هم پاشیدن یا آسیب

1. Patrick Martin-Breen and J. Marty Anderies

دیدن دائمی. تاب‌آوری به معنی بازگشت سریع به حالت نرمال و تغییر کمتر در مواجهه با این استرس‌هاست.			
تاب‌آوری در انعکاس مثبتی از محرومیت و آسیب‌پذیری، بحران‌ها را به فرصت تبدیل می‌کند. به معنی ایجاد تغییرات مثبت از شکست‌ها و عبور کردن به سلامت از فشارهای چندگانه. (Promberger et al, 2014: 5)	۲۰۰۹	هارو ^۱	۳
تاب‌آوری اجتماعی توانایی گروه‌ها یا مجامع در غلبه بر نقش‌ها، نا همگونی‌ها و نابسامانی‌های بیرونی است که این امر در نتیجه تغییرات محیطی، اجتماعی و سیاسی ایجاد می‌شود. همچنین گاهی اوقات بیان شده است که معانی تاب‌آوری موضوعی گنگ و سخت است تا بتوان آن‌را به صورت کاربردی و عملی انجام داد. (Promberger et al, 2014: 14)	۲۰۰۰	لاسر و همکاران	۴
تاب‌آوری ظرفیت خانواده و جامعه را برای بازگشت و بهبودی پس از فاجعه و ظرفیت آن‌ها برای ساماندهی به منظور حفظ توابع حیاتی از معیشت است. این مفهوم به معنی توانایی برای انطباق و ایجاد ظرفیت برای مقابله با شوک‌های آینده نیز هست.	۲۰۰۶	بک من	۵
«تاب‌آوری اجتماع عبارت است از قابلیت پیش‌بینی خطر، محدود کردن اثرات و بازگشت سریع به حالت عادی از طریق احیا، قابلیت سازگاری و انطباق، تحول و رشد در مواجهه با تغییرات پرتلاطم. در این تعریف، تاب‌آوری به عنوان مشخصه‌ای است که قابلیت سازگاری در هسته‌ی آن نهفته است. این تعریف به خط سیر مطلوب جوامع اشاره دارد و می‌تواند آن‌ها را		موسسه تاب‌آوری منطقه‌ای و اجتماعی (Carri)	۶

1. Harrow

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۱۱

<p>در تشخیص میزان تاب‌آوری و انجام اقدامی جدی در ارتقای آن کمک کند.</p>			
<p>با این که مفهوم انعطاف‌پذیری اجتماعی پیچیده و چند بعدی است اما می‌توان بر حسب نتایج این تحقیق، انعطاف‌پذیری اجتماعی را مشتق شده از چهار عامل توصیف کنیم:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ادراک خطر در مواجهه با آن • توانایی برنامه‌ریزی، یادگیری و سازماندهی مجدد • ادراکی از توانایی مواجهه با تغییر • سطح علائق در سازگاری با تغییرات <p>سپس در ادامه تأکید می‌کند در طراحی مدل مفهومی انعطاف‌پذیری اجتماعی سه ویژگی مهم باید در نظر گرفته شود:</p> <p>۱- مقدار اختلالی که یک سیستم می‌تواند جذب کند و هنوز هم ساختار و عملکردهای قبلی خود را حفظ کند.</p> <p>۲- درجه‌ای که یک سیستم قادر به خود ساماندهی است.</p> <p>۳- درجه‌ای که یک سیستم می‌تواند ساخته شود و ظرفیت خود را برای یادگیری و تطبیق افزایش دهد.</p>	<p>۲۰۰۷</p>	<p>نادین مارشال^۱ و پاول مارشال^۲</p>	<p>۷</p>
<p>تاب‌آوری اجتماعی را در واقع همان روند تطبیق و سازگاری بعد از شوک‌ها برای افراد، سازمان‌ها و جوامع تعریف می‌کند. از نظر وی توانایی بهبود و یا مقاومت در برابر شوک‌ها در یک جامعه به عوامل مختلفی بستگی دارد از قبیل:</p>	<p>۲۰۰۷</p>	<p>باربارا مارتینی^۳</p>	<p>۸</p>

1. Nadine A. Marshall
2. Paul A. Marshall
3. Barbara Martini

<ul style="list-style-type: none"> • زیرساخت‌های یک جامعه • سازمان‌ها، سیاست‌ها و رفتارهای دولت • ظرفیت مردم در مواجهه و مقابله با شوک‌ها و تنش‌ها و پاسخ به خطرات و بحران‌ها (بر همین مبنا گفته می‌شود که بحث تاب‌آوری اجتماعی با مباحث مربوط به سرمایه اجتماعی رابطه تنگاتنگی دارند). <p>در نهایت انعطاف‌پذیری اجتماعی را این‌گونه تعریف می‌کند که می‌توان انعطاف‌پذیری اجتماعی را به‌عنوان توانایی یک جامعه به مقاومت در برابر شوک‌های خارجی با استفاده از زیرساخت‌های اجتماعی دانست. این یک توانایی فردی، سازمانی و اجتماعی است که جوامع برای انطباق، تحمل، جذب، مقابله تنظیم با انواع مختلف تغییر و تهدید کسب می‌کنند.</p>			
<p>برخی از جوامع در مواجهه با شوک‌ها و تنش‌ها از خود تاب‌آوری نشان می‌دهند. یعنی آن‌ها مجدداً سازماندهی می‌شوند بدون این که نقص قابل توجهی در عملکرد آن‌ها ایجاد شود. این در حالی است که بسیاری از جوامع در برابر همین تغییرات و شوک‌ها بسیار رنج می‌برند و مشکلات زیادی در مواجهه با این شوک‌ها برای آن‌ها ایجاد می‌شود. جوامع می‌توانند انعطاف‌پذیری خود را از طریق:</p> <p>۱- توسعه مکانیسم‌ها و نهادهایی که قادر هستند حوادث گذشته را پردازش کنند،</p> <p>۲- سیستم‌های هشدار دهنده در محل،</p>	۲۰۱۲	ایملی باید ^۱ و کارل فولک ^۲	۹

1. Emily boyd
2. Carl folk

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۱۳

<p>۳- ایجاد سیاست‌هایی برای مقابله با تغییرات و اثرات آن‌ها و یادگیری چگونگی و آمادگی برای مواجهه با رویدادهای آینده افزایش دهند.</p>			
<p>مفهوم تاب‌آوری اجتماعی را انتقالی از علوم طبیعی و فیزیکی به علوم اجتماعی و سیاست‌های عمومی می‌داند. به‌نحوی که می‌گوید ادبیات تاب‌آوری اجتماعی ادبیات تهدیدات جهانی مانند بحران‌های اقتصادی، تغییرات آب‌وهوایی و حتی خطرات تروریسم بین‌المللی را شناسایی و بررسی کرده و بر ظرفیت‌های پاسخگویی جوامع و سیستم‌های اجتماعی به این بحران‌ها و تنش‌ها تمرکز می‌کند.</p>	۲۰۱۲	دنی مکینان ^۱ و کیت دریکسان ^۲	۱۰
<p>اجتماع تاب‌آور جامعه‌ای است که توانایی تحمل شوک‌ها و ضربه‌های وارد شده از خطر را - به‌گونه‌ای که آن خطرها به سوانح تبدیل نشوند - داشته باشد و در عین حال توانایی یا ظرفیت برگشت به حالت عادی در زمان و پس از سانحه و همچنین امکان فرصت برای تغییر و سازگاری پس از سوانح را نیز دارا باشد. (Davis et al, 2006: 12)</p>	۲۰۰۶	داویس و همکاران	۱۱
<p>تاب‌آوری اجتماعی می‌تواند جامعه بحران زده را از حالت ناموزونی اجتماعی^۳ به حالت موزون اجتماعی^۴ برگرداند و آن را در تعادل جدیدی قرار دهد و کارکردهای جامعه را در تعادل جدید تداوم بخشد.</p>	۱۳۹۵	سام آرام	۱۲

1. Danny MacKinnon
2. Kate Driscoll Derickson
3. Social panic
4. Social sanfonic

معرفی مدل‌های مفهومی تاب‌آوری اجتماعی

گام مهم دیگر در تحقیقات مربوط به تاب‌آوری اجتماعی، تعیین شاخص‌های لازم برای اندازه‌گیری و ارزیابی میزان تاب‌آوری است. تاکنون به‌جرات می‌توان گفت هیچ مجموعه مشخصی از دسته‌بندی نهایی شاخص‌ها برای کمی‌سازی میزان تاب‌آوری اجتماعی در برابر بحران‌ها ارائه نشده است، ولی اجماع کلی در جامعه علمی مبنی بر این که تاب‌آوری و اجتماع تاب‌آور مفهومی چند جانبه و شامل ابعادی مانند اجتماعی، اقتصادی، نهادی، کالبدی و محیطی است، وجود دارد (Bruneau et al, 2003& Cutter et al, 2008& Norris et al, 2008& Gunderson, 2009).

جهت تعیین شاخص‌های سنجش تاب‌آوری پژوهش‌هایی انجام شده است که عبارتند از:

- ماگوری و هاگان به شاخص‌هایی مانند اعتماد، رهبری، کارایی جمعی، سرمایه اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، معیارها، نگرش‌ها، ارزش‌های موجود و ارتباطات و اطلاعات پرداخته‌اند (Maguire& Hagen, 2007: 11).

- گادز چالک به شاخصه‌هایی مانند رشد اقتصادی، درآمد پایدار، فرصت‌های شغلی، توزیع عادلانه درآمد و ثروت در جامعه، زمین و مواد خام، سرمایه مادی، دسترسی به مسکن و خدمات بهداشتی اشاره کرده است (Godschalk, 2003: 139).

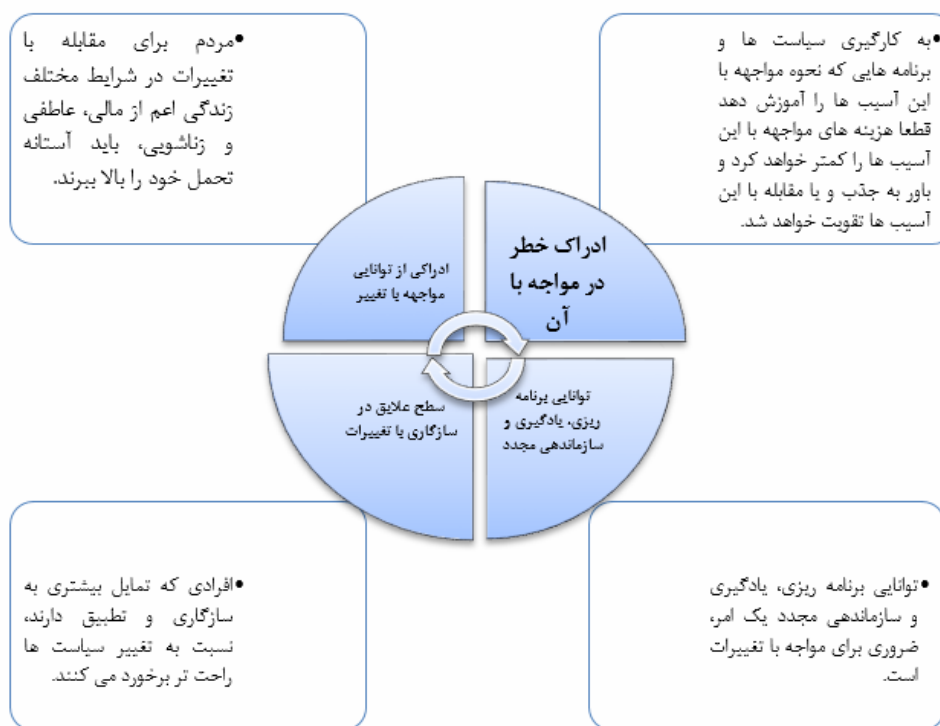
- مایانگا در مطالعه‌ای درباره ارزیابی اجتماعات تاب‌آور مبتنی بر اندازه‌گیری پنج نوع سرمایه (سرمایه اجتماعی، اقتصادی، فیزیکی، انسانی و طبیعی) برای هر سرمایه شاخص‌هایی را در ارتباط با سنجش تاب‌آوری پیشنهاد کرده است (Mayunga, 2007: 6).

با توجه به آنچه گفته شد، در مورد شاخص‌های تبیین‌کننده تاب‌آوری اجتماعی اتفاق نظری وجود ندارد و هر یک از مطالعات بر اساس رویکرد خود به شاخص‌های جداگانه‌ای پرداخته‌اند. در ادامه از میان مدل‌های مفهومی طراحی شده در حوزه تاب‌آوری اجتماعی، سه مدل مفهومی معرفی و مورد بررسی قرار خواهد گرفت:

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۱۵

مدل اول: مهم‌ترین مولفه‌های اندازه‌گیری تاب‌آوری اجتماعی

در مقاله «مفهوم‌سازی عملیاتی تاب‌آوری اجتماعی با توجه به تجارت و بازرگانی در شمال استرالیا»، برای یافتن تعریف مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و طراحی شاخص‌های اندازه‌گیری این مفهوم، مجموعه گزاره‌هایی را در قالب پرسشنامه در اختیار مصاحبه شونده‌گان حاضر در پژوهش قرار داده‌اند؛ سپس بر اساس نمره‌دهی ایشان به هر یک از گزاره‌ها، مهم‌ترین مولفه‌های تاب‌آوری اجتماعی را استخراج کرده‌اند که عبارت‌اند از:

نمودار ۱- مهم‌ترین مولفه‌های تاب‌آوری اجتماعی (یافته پژوهش)

۱- ادراک خطر در مواجهه با آن: تغییر سیاست‌ها، تغییر نهادها، بی‌ثباتی وضعیت مالی، عدم تامین امنیت شغلی و عدم توانایی در رقابت‌های صنعتی از جمله عواملی

۱۶ فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال هشتم، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۹۶

هستند که آسیب‌پذیری‌هایی را در جامعه ایجاد می‌کنند. به‌کارگیری سیاست‌ها و برنامه‌هایی که نحوه مواجهه با این آسیب‌ها را آموزش دهد قطعاً هزینه‌های مواجهه با این آسیب‌ها را کمتر خواهد کرد و باور به جذب و یا مقابله با این آسیب‌ها تقویت خواهد شد.

۲- توانایی برنامه‌ریزی، یادگیری و سازماندهی مجدد: توانایی برنامه‌ریزی، یادگیری و سازماندهی مجدد، یک امر ضروری برای مواجهه با تغییرات است. برای مثال برای سازگار شدن با یک صنعت جدید و یا تحولات ایجاد شده در یک صنعت، ابتدا باید اعتماد به‌نفس را حفظ کرد و پس از آن به راه‌حل‌های خلاقانه برای مقابله با شرایط در حال تغییر و جدید فکر و مشتاقانه به راه‌حل‌های بادوام و پایدار عمل کرد. افراد، سازمان و یا جوامعی که توانایی بیشتری برای سازماندهی و برنامه‌ریزی و آموزش دارند در واقع افراد با تجربه و کارآموده‌ای هستند که همواره در مسیر زندگی این ایده را دنبال کرده‌اند که «من برای هر چیزی زندگی‌ام را تغییر نمی‌دهم». به این معنی که نحوه برخورد با تغییرات و تنش‌ها را آموخته است.

۳- ادراکی از توانایی مواجهه با تغییر: مردم برای مقابله با تغییرات در شرایط مختلف زندگی اعم از مالی، عاطفی و زناشویی، باید آستانه تحمل خود را بالا ببرند. به‌عنوان نمونه در رابطه زناشویی در مواجهه با بحران‌ها و تنش‌های ناشی شده از تغییرات و حوادث، نیاز است که توانایی تحمل تغییر افراد بالاتر باشد تا زندگی دوام داشته باشد. در غیر این‌صورت با هر تغییری که در روند زندگی ایجاد می‌شود اگر افراد نتوانند با آن سازگاری پیدا کنند زندگی زناشویی از هم پاشیده خواهد شد.

۴- سطح علایق در سازگاری با تغییرات: افرادی که تمایل بیشتری به سازگاری و تطبیق دارند نسبت به تغییر سیاست‌ها راحت‌تر برخورد می‌کنند. به‌عنوان نمونه در بحث‌های مربوط به خانواده سازگاری و تطبیق معمولاً در زمینه‌های وابستگی‌های شغلی، تعهدات خانوادگی و یا مباحث مالی اتفاق می‌افتد. افرادی که طلاق گرفته‌اند در مواجهه با تغییراتی که در کسب درآمد و فرصت‌های شغلی برایشان اتفاق می‌افتد، تاب‌آوری

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۱۷

بیشتری دارند. این بدان معنی است که چون تعهدی به خانواده ندارند وابستگی شغلی هم نخواهند داشت. یا مثلاً فرد جدا شده از خانواده به دلیل این که تعهدی به خانواده خویش ندارد، به سختی می‌توان او را وادار کرد که برای فرزندانش وقت صرف کند. همین نگرانی برای آینده در رابطه پدربزرگ و مادربزرگ‌ها با نوه‌های خویش نیز وجود دارد و روی این روابط در آینده نیز اثرگذار خواهد بود. به عبارت دیگر درصد بالایی از مردم نسبت به شغل‌های خود و گزینه‌های دیگر شغلی انعطاف‌ناپذیر هستند. افرادی که در یک موقعیت مالی هستند نیز بر این باور هستند که نمی‌توانند برای تغییر هزینه‌ها و کاهش سرمایه‌ها مطابقت و سازگاری پیدا کنند.

مدل دوم: ارائه یک چارچوب مفهومی برای تاب‌آوری اجتماعی

در مقاله «بررسی تاب‌آوری اجتماعی در مناطق تجاری ماداگاسکار» چهار مؤلفه اصلی را به عنوان چارچوب مفهومی تاب‌آوری اجتماعی معرفی می‌کند که عبارت‌اند از:

۱- خاصیت تاب‌آوری: در این مدل، شاخص تاب‌آوری را با استفاده از داده‌های کمی، وابستگی به منابع طبیعی و تنوع امرار معاش و همچنین نقش موسسات رسمی و غیر رسمی که روی منابع اثرگذار هستند را توصیف و بررسی می‌کند. در واقع یکی از کلیدی‌ترین جنبه‌های بحث تاب‌آوری اجتماعی، تاب‌آوری در حوزه منابع است. به این معنی که زمانی که تغییرات از یک معیشت به زندگی دیگری رخ می‌دهد، منابع لازم و کافی برای این تغییرات وجود داشته باشد.

۲- ظرفیت‌ها برای یادگیری: درک نقش عامل انسانی در تخریب و یا تغییر محیط، یکی از منابع مهم و اثرگذار در تغییرات ایجاد شده است. درک ارتباط بین فعالیت‌های انسان و وضعیت استفاده آن‌ها از منابع، به میزان زیادی به حمایت از طرح‌های مدیریتی و محدودیت‌های استفاده در منابع وجود دارد. به عنوان نمونه اگر مردم بدانند که یک فعالیت و اقدام آن‌ها باعث آسیب به منابع می‌شود، از سیستم‌های حمایتی و مدیریتی، راه‌های

جایگزین آن اقدام و فعالیت را طلب خواهند کرد. در غیر این صورت و نداشتن این آگاهی‌ها که اغلب با آموزش به افراد حاصل می‌شود؛ چنین خواست‌های وجود نخواهد داشت و رویه‌های قبلی که غلط و آسیب‌زا نیز هستند ادامه پیدا می‌کند.

۳- ظرفیت سازماندهی: ظرفیت سازماندهی یکی از اجزای مهم تاب‌آوری اجتماعی محسوب می‌شود. زیرا که در پاسخگویی مردم به اختلالات خارج از زندگی آن‌ها نقش مهمی را ایفا می‌کند. یکی از جنبه‌های مثبت قدرت سازماندهی این است که اقدامات جمعی و همکاری‌ها مستلزم هزینه‌های کمتری خواهد بود.

۴- دارایی‌ها: یکی از جنبه‌های انعطاف‌پذیری کمبود دسترسی به دارایی‌ها است. منظور از دارایی‌ها، هر دو گروه دارایی‌ها است. دارایی‌های خانودگی و دارایی‌های اجتماعی. زمانی که گفته می‌شود سطح دارایی‌های یک جامعه پایین است؛ به این معنی است که زیرساخت‌های جوامع کمتر از افرادی است که در یک جامعه زندگی می‌کنند. مثل جوامع تانزانیا، موریس، کنیا و... توجه و تأمین نیازهای اساسی همچون نیاز به امنیت، مواد غذایی، سرپناه یکی از مهم‌ترین گام‌های معنی‌دار به سمت افزایش تاب‌آوری یک جامعه محسوب می‌شود.

در این مدل پیشنهادی انتظار می‌رود هر کدام از این مولفه‌های نام برده شده در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی تقسیم و اعمال شود. به طوری که عدم انعطاف‌پذیری و یا کاهش تاب‌آوری یک سیستم ممکن است به دلیل ضعیف بودن در اعمال یک مولفه یا کمبود ارتباط آن با سایر شاخه‌ها باشد.

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۱۹

نمودار ۲- مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی

(Joshua, 2009: 3)

برای عمق بخشی هر یک از شاخص‌های ارائه شده در این مدل، سعی شده است هر یک از شاخص‌های اصلی که برای اندازه‌گیری تاب‌آوری اجتماعی معرفی شده است را به زیرشاخه‌های قابل اندازه‌گیری و ملموس‌تر و عینی‌تری تقلیل دهند. جدول شماره ۲ زیر شاخه‌های اصلی و فرعی مدل اندازه‌گیری تاب‌آوری اجتماعی را نشان خواهد داد:

۲۰ فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال هشتم، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۹۶

جدول ۲- زیر شاخه‌های اصلی و فرعی مدل اندازه‌گیری تاب‌آوری اجتماعی

(Joshua, 2009: 6)

شاخص اصلی	زیر شاخص‌ها	توضیحات
تاب‌آوری	۱- وابستگی به منابع طبیعی ۲- نوع معیشت ۳- ارتباط بین استفاده از انواع منابع ۴- موسسات رسمی و غیر رسمی در استفاده از منابع حکومتی	اهمیت منابع طبیعی بر اساس شغل و درآمد خانوار تعداد مشاغل مختلف در هر خانواده چگونگی نوسانات در قیمت‌ها و تحت تأثیر قرار دادن معیشت از این طریق قوانین و مقررات - میزان درجه انطباق با ارزش‌ها و دیگر نهادهای حکومتی
ظرفیت سازماندهی	۱- مشارکت در سازمان‌های جامعه ۲- مشارکت در تصمیم‌سازی‌های جامعه ۳- مهاجرت	تعدد گروه‌های اجتماعی روندهای درگیر شدن افراد در فرآیندهای تصمیم‌سازی جامعه نرخ تولد در یک جامعه
ظرفیت یادگیری	۱- برداشت‌ها در مورد انسان به عنوان عامل اثرگذار در منابع ۲- آموزش ۳- نظارت بر منابع	که انسان چگونه تحت تأثیر منابع قرار می‌گیرد؟ چه عاملی باعث افزایش منابع طبیعی می‌شود؟ سال‌های آموزش و پرورش رسمی توضیحات و بازخوردها از نظارت‌هایی که بر منابع (محیطی) می‌شود.
دارایی	۱- مولفه‌های سبک زندگی ۲- زیرساخت	تعدد و تنوع ابزارها و لوازم ظاهری زندگی در یک زندگی وجود زیرساخت‌های اصلی هر جامعه مانند یک مرکز پزشکی، جاده‌ها، مدرسه و ...

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۲۱

در نهایت نیز از مدل استخراج شده، نتایج زیر برای مفهوم تاب‌آوری اجتماعی حاصل شده است:

- سرمایه‌گذاری در زمینه‌های زیرساخت‌های جامعه، سطح درآمد خانوار و بهبود تولیدات یک جامعه برای بهتر شدن رفاه آن جامعه لازم و ضروری است.
 - به‌منظور بهبود ظرفیت‌های یادگیری در جامعه، سرمایه‌گذاری در نهادهای رسمی و غیر رسمی آموزش برای کودکان و بزرگسالان ضروری است. این مهم به ظرفیت معلمان و مدیران و همه زیرساخت‌های آموزش و پرورش نیاز دارد. در واقع منظور از یادگیری در فرآیند تاب‌آوری اجتماعی به معنی ترکیب دانش علمی با دانش محلی همراه با نظارت است.
 - روشن است که برای ایجاد و گسترش تاب‌آوری اجتماعی به ایجاد اعتماد بین کارکنان و کارمندان محلی نیاز جدی وجود دارد. مثلاً کارکنان محلی نیاز دارند که آیین‌نامه‌ها و ... برای قدرت‌بخشی به آن‌ها ایجاد گردد.
 - چالش مشروعیت بین قوانین و نهادها می‌تواند از طریق افزایش پاسخگویی مسئولان و رهبران بهبود یابد و باعث شفافیت فزاینده فرآیندهای راهبردی شود. موسسات به تعامل همراه با اطمینان با سایر نهادهای محلی و استانی و ملی نیاز دارند.
- همه این فعالیت‌ها باید به دنبال سرمایه‌گذاری روی نقاط قوت جامعه و سرمایه اجتماعی آن در تصمیم‌گیری باشد و سپس نهادهای اجتماعی و فرهنگی به تنظیم منابع و سیاست‌گذاری بپردازند.

مدل سوم: ویژگی‌های جوامع تاب‌آور

با توجه به مفهوم تاب‌آوری لازم است جامعه تاب‌آور دارای ویژگی‌هایی باشد که تمام مراحل قبل، حین و بعد از سوانح و بحران‌ها را پوشش دهد. در مقابل جوامع تاب‌آور، جوامعی قرار می‌گیرند که قادر به تحمل شوک‌های وارد شده نیستند، در برگشت به

۲۲ فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال هشتم، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۹۶

وضعیت عادی دچار فروپاشی می‌شوند و قادر به سازگاری و پذیرش وضعیت جدید هم نیستند. وضعیت حاکم بر این جوامع با مفاهیمی مانند شکنندگی، حساسیت، ناتوانی در تغییر، آسیب‌پذیری، ضعف، انعطاف‌ناپذیری، عدم مقاومت، انحطاط، شکست و انفعال می‌توان تبیین کرد. در ارتباط با واکنش سیستم‌های تاب‌آور در برابر تنش‌ها و بحران‌ها، مطالعاتی به‌وسیله چالک (۲۰۰۳)، برنشو و همکارانش (۲۰۰۳)، کیم هی و شامای (۲۰۰۴)، ساپیر ستین (۲۰۰۶) و توینگ (۲۰۰۷) انجام شده است.

نمودار ۳- ویژگی‌های جوامع تاب‌آور (رفیعیان و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۸)

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۲۳

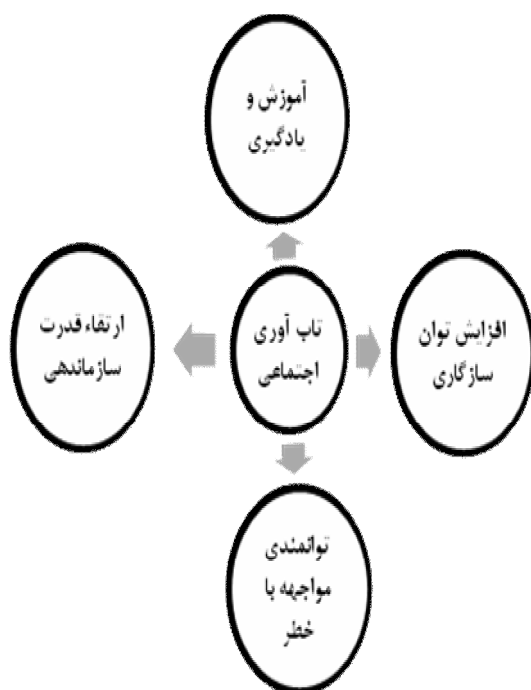
بنابراین، جامعه‌ای که دارای تاب‌آوری بالایی باشد، ظرفیت پذیرش این ویژگی‌ها را دارد. البته، تصور «جامعه تاب‌آور در برابر تغییرات و بحران‌ها» یک ایده‌آل است؛ یعنی هیچ جامعه‌ای هرگز نمی‌تواند به‌طور کامل از مخاطرات طبیعی و انسانی ایمن باشد. شاید اندیشه در مورد جامعه تاب‌آور در برابر سوانح یا جامعه مقاوم در برابر سوانح به این صورت مفیدتر باشد: «جامعه‌ای که بیشترین امنیت را دارد و می‌توان دانش طراحی و ساخت در زمینه مخاطرات طبیعی را در آن برای کاهش آسیب‌پذیری به‌وسیله تقویت این ویژگی‌ها جهت رسیدن به تاب‌آوری به کار بست» (توآیو، ۲۰۰۶؛ به نقل از رفیعیان و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۹). اهمیت هر یک از این ویژگی‌ها به مکان، زمان و شرایط خاص خود (شامل انواع مخاطرات) بستگی دارد. به هر حال، نقطه عطف مجموعه ویژگی‌ها، بیان‌کننده یک هدف و آن‌هم دسترسی به بالاترین سطح تاب‌آوری است؛ که قابل دسترسی هم باشد. جامعه‌ای که دارای تاب‌آوری بالاتری باشد، ظرفیت اثبات هرکدام از این ویژگی‌ها را دارد. در واقع، در فرآیندی مستمر، جامعه تاب‌آور سوانح را پیش‌بینی و شوک را جذب می‌کند، به آن واکنش نشان می‌دهد، از آن بازیابی پیدا می‌کند و در واکنش به سوانح، دست به نوآوری و پیشرفت می‌زند.

یافته‌های تحقیق

همان‌گونه که مورد بررسی واقع شد در مدل‌ها و الگوهای مختلف بررسی ابعاد و شاخص‌های مفهوم تاب‌آوری اجتماعی، جهت اندازه‌گیری و سنجش این مفهوم شاخص‌های متفاوتی معرفی و بیان می‌شود که هر یک از بعدی خاص به مفهوم تاب‌آوری اجتماعی توجه داشته است. اما با دقت و توجه عمیق‌تر در این مدل‌های متفاوت، می‌توان شاخص‌ها و مولفه‌هایی را نیز شناسایی کرد که در تعریف و مدل‌های مختلف به آن‌ها اشاره شده است. به این معنی که برخی شاخص‌ها بر اساس درجه اهمیت و اولویت بیشتر

۲۴ فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال هشتم، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۹۶

در سنجش مفهوم تاب‌آوری در مدل‌های مختلفی که جهت سنجش تاب‌آوری اجتماعی معرفی می‌شوند، وجود داشته و مورد اشاره قرار گرفته است. بر همین مبنا سعی شده شاخص‌های مشترکی که در سه مدل فوق وجود داشته است را به‌عنوان مهم‌ترین و کلیدی‌ترین شاخص‌های اندازه‌گیری مفهوم تاب‌آوری اجتماعی در قالب نمودار زیر معرفی گردد:

نمودار ۴- مهم‌ترین شاخص‌های اندازه‌گیری تاب‌آوری اجتماعی (یافته تحقیق)

به‌طوری که برای اندازه‌گیری و سنجش دقیق‌تر هر یک از شاخص‌های فوق می‌توان

زیر مؤلفه‌های زیر را معرفی کرد:

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۲۵

جدول ۳- معرفی زیرمؤلفه‌های مهم‌ترین شاخص‌های اندازه‌گیری تاب‌آوری اجتماعی (یافته پژوهش)

شاخص	زیر مؤلفه‌ها
آموزش و یادگیری	توان برنامه‌ریزی و مدیریت، نظارت‌پذیری، مطالعه دقیق رفتارهای انسان، اطلاع‌رسانی عمومی، تحول در نگرش‌ها و ارزش‌ها،
افزایش توان سازگاری	توانایی تطبیق با شرایط، استفاده بهینه از منابع، میزان همبستگی اجتماعی، حفظ استحکام،
توانمندی مواجهه با خطر	توانمندسازی مواجهه با آسیب‌ها، کاهش هزینه‌های مقابله با خطر، ارتقا ابزارهای برنامه‌ریزی، گسترش شیوه زندگی پایدار، حفاظت‌های فیزیکی،
ارتقا قدرت سازماندهی	توانمندی تصمیم‌گیری، مشارکت اجتماعی، ارتقا ظرفیت سازمانی، مدیریت واکنش‌های اضطراری،

نتیجه‌گیری

در سال‌های اخیر با افزایش و فراگیری روزافزون بحران‌ها و تنش‌ها در همه حوزه‌های زندگی اعم از حوزه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی راهکارهای مواجهه و مقابله با این بحران‌ها در دستور کار مجامع علمی و آکادمیک قرار گرفته است. تاکنون یکی از مهم‌ترین دستاوردهای این مطالعات و تحقیقات گسترده ورود به ادبیات تاب‌آوری در هر یک از حوزه‌های مذکور بوده است. به‌طوری‌که سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در حوزه‌های مختلف مالی و اقتصادی، سیاسی، زیست محیطی و سایر حوزه‌ها سنجش، اندازه‌گیری و بررسی شاخص‌های تاب‌آوری را از مهم‌ترین اقدامات می‌دانند. بر مبنای همین ضرورت و با توجه به نرخ رشد چشمگیر آسیب‌های اجتماعی در کشور، هدف این شد تا با بررسی ادبیات تولید شده در حوزه تاب‌آوری اولاً با دانش تولید شده در کشورهای دیگر و ثانیاً تجارب اندوخته ایشان در حوزه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی

تاب‌آور آشنایی حاصل گردد. بر همین مبنا با بررسی کتب و مقالات ارائه شده در این حوزه، تعاریف مطرح شده از مفهوم تاب‌آوری اجتماعی مرور شد؛ به‌طوری‌که با بررسی نظریات مختلف در تعریف مفهوم تاب‌آوری اجتماعی این‌گونه می‌توان جمع‌بندی کرد که تاب‌آوری:

«مقدار آشفستگی که یک سیستم (جامعه) می‌تواند جذب کند و هم‌چنان در همان حوزه و وضعیت قبلی باقی بماند، میزان توانایی سیستم در ایجاد و افزایش ظرفیت یادگیری و سازگاری است. به‌عبارت دیگر سیستم یا جامعه‌ای تاب‌آور است که ظرفیت جذب فشارها یا نیروهای ویرانگر به‌وسیله پایداری و سازگاری، ظرفیت اداره، حفظ ساختارها و عملکردهای اساسی و ویژه در طی بحران‌ها و تغییرات و ظرفیت بازیابی برگشت به تعادل پس از یک سانحه یا آسیب را در خود داشته باشد».

پس از آن مدل‌های مفهومی تاب‌آوری اجتماعی و شاخص‌های معرفی شده جهت سنجش و اندازه‌گیری این مفهوم مورد بررسی قرار گرفته است. طبق مدل‌های ارائه شده و استخراج شاخص‌های مشترک میان این مدل‌ها، توانایی مواجهه با تغییرات و خطرات، سازگاری، آموزش و یادگیری و سازماندهی نمونه‌ای از مهم‌ترین و کلیدی‌ترین شاخص‌های اندازه‌گیری تاب‌آوری اجتماعی محسوب می‌شوند.

در نهایت بار دیگر تاکید می‌گردد که در دنیای کنونی مدیریت مخاطرات یکی از مهم‌ترین سیاست‌ها و راهبردهای هر کشور محسوب می‌شود و به‌نظر بسیاری از پژوهشگران حوزه تاب‌آوری، پیگیری این ادبیات می‌تواند یکی از مهم‌ترین اقدامات در جهت دستیابی به این هدف باشد. از آنجا که مخاطرات و نااطمینانی‌های ناشی از تحولات خارج از اختیار، مانند بحران‌ها و آسیب‌های اجتماعی رو به افزایش است؛ بنابراین لازم و ضروری خواهد بود که پژوهشگران در گام اول به شناسایی مخاطرات، از جمله مخاطرات و آسیب‌های اجتماعی که کشور با آن مواجه است پرداخته و در مرحله بعد شاخص‌ها و ابعاد تاب‌آوری اجتماعی را برای مقابله با مخاطرات گوناگون ارزیابی کنند. شاخص‌های ارائه شده در این مقاله نیز می‌تواند راهنمایی برای پژوهشگران این حوزه

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۲۷

محسوب شود تا به وسیله آن‌ها میزان و سطح تاب‌آوری اجتماعی را در برابر مخاطرات و تغییرات مورد ارزیابی قرار دهند. چرا که آگاهی از مباحث و تلاش‌های کشورهای دیگر در این حوزه می‌تواند در اجرا و ارزیابی این ادبیات در کشور مفید و مؤثر واقع شود.

ارائه پیشنهادات

لزوم تحقیق و بررسی در زمینه‌هایی که از اولویت‌های یک جامعه است؛ مطمئناً یکی از مهم‌ترین و شاید اصلی‌ترین وظیفه محول شده به عرصه آکادمیک و دانشگاهی یک جامعه است. چرا که جامعه انتظار دارد مسائل و مشکلات خود را به دانشگاه و سایر مجامع علمی عرضه کند و ایشان راه‌حل‌ها و پیشنهاداتی علمی، اجرایی و عملی برای حل و رفع آن مسئله در اختیار جامعه قرار دهد. امروز بحث ورود ادبیات تاب‌آوری اجتماعی یکی از بحث‌های مهم برای کشور محسوب می‌شود. البته نه فقط برای ایران، که برای کشورهای دیگر نیز همچین است و باعث شده است که آن‌ها نیز به این ادبیات بسیار جدی و البته سریع ورود کرده و در این عرصه پیش روند. در همین زمینه نکته مهم آن است که به‌همان اندازه که این موضوع گسترده و البته مهم است؛ به‌همان نسبت نیاز به مطالعه و تحقیق دارد. به‌همین دلیل در ادامه چند پیشنهاد برای ادامه و تکمیل این پژوهش در آینده ارائه خواهد شد:

- تکمیل پژوهش حاضر از طریق مصاحبه با خبرگان تاب‌آوری و علوم اجتماعی در خصوص اندازه‌گیری و سنجش شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی در ایران هم‌چون: میزان مهارت‌های تاب‌آوری در ایران، چگونگی و میزان انتقال مهارت‌های تاب‌آوری میان نسل‌ها، ظرفیت و نحوه مواجهه با تغییرات، میزان خودشناسی و اعتماد به نفس در کشور، میزان ارتباط با خود، دیگران، اشیا و خدا،

- لزوم توجه محققان و دانشجویان علوم اجتماعی برای انتخاب موضوعات اولویت‌دار برای نگارش پایان‌نامه‌ها، کتب و مقالات علمی،

۲۸ فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال هشتم، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۹۶

- تحقیق و پژوهش در حوزه تاب‌آوری اجتماعی برای هریک از آسیب‌های اجتماعی به صورت جداگانه و تخصصی،
- طراحی مدل‌های مفهومی دقیق و جدید برای اندازه‌گیری تاب‌آوری اجتماعی با توجه به اقتضات و شرایط داخلی کشور و قابل انطباق با شرایط زمانی، مکانی و فضای اجتماعی حاکم،
- توجه جدی اساتید و دانشجویان خصوصاً در رشته علوم اجتماعی به بحث شاخص‌سازی در حوزه تاب‌آوری اجتماعی در پایان‌نامه نویسی‌ها و نگارش کتب و مقالات،

منابع

- ایزدی، محسن. (۱۳۸۷)، *پیدایش و گسترش بحران مالی در جهان و اثرات آن بر اقتصاد ایران*، تهران: موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.
- پیغامی، عادل؛ سمیعی نسب، مصطفی؛ سلیمانی، یاسر. (۱۳۹۴)، *مقاوم‌سازی اقتصادی ادبیات متعارف؛ مبادی علمی و نظری*، جلد اول، تاب‌آوری و آسیب‌پذیری، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۹۱)، *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم اجتماعی*، تهران: انتشارات سمت، چاپ هجدهم.
- خاکی، غلامرضا. (۱۳۹۱)، *روش تحقیق در مدیریت*، تهران: انتشارات فوژان.
- رفیعیان، مجتبی و همکاران. (۱۳۹۰)، «تبیین مفهوم تاب‌آوری و شاخص‌سازی آن در مدیریت سوانح اجتماع‌محور»، *مجله برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، دوره پانزدهم، شماره ۴.
- سام آرام، عزت‌الله. (۱۳۹۵)، *نظریه‌های کاربردی در مددکاری اجتماعی*، تهران: انتشارات نشر علم.

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۲۹

– سام آرام، عزت‌الله؛ عالمین، شقایق. (۱۳۹۲)، *مددکاری اجتماعی کار با جامعه*، تهران: انتشارات نشر علم.

– کیال، علی. (۱۳۸۷)، «مقاله پیامدهای بحران اقتصادی غرب بر اقتصاد کشور»، *فصلنامه تدبیر*، شماره ۲۰۰.

- Beckman, Malin. (2006), “Resilient Society, Vulnerable People: A Study of Disaster Response and Recovery from Floods in Central Vietnam”, *Faculty of Natural Resources and Agriculture Sciences* Department of Urban and Rural Development Uppsala, Doctoral thesis ,Swedish University of Agricultural Sciences.
- Bruneau, M. et al. (2003), “A framework to quantitatively assess and enhance the seismic resilience of communities”, *Earthquake Spectra*, VOL. 19, Pp. 8-15.
- Cutter, S. L. et al. (2008), “A place- based model for understanding community resilience to natural disaster”, *Gold Environmental Change*, Pp. 1-9.
- Cutter, S. L. et al. (2010), ”Croatia Social Impact of the Crisis and Building Resilience”, *Document of the World Bank*, July 14, Human Development Sector Unit, Europe and Central Asia Region.
- Davis, I. & y. Izadkhah. (2006), “Building resilient urban communities”, *Article from OHI*, 31, 1, Pp. 11-21.
- Davis, I. & y. Izadkhah. (2013), “Definitions of Community resilience: an analysis”, *community & regional resilience Institute* (CARRI).
- Emily Boy & Carl folk. (2012), *Adapting Institution: Governance, Complexity and Social Ecological Resilience*, Cambridge.
- Folk, C.. (2006), “A case study approach to understanding regional resilience: A working paper for building resilience network”, *IURDE*, University of Colifovnia.

۳۰ فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال هشتم، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۹۶

- Forum, Policy. (2008), "Environment and Development Economics", **Cambridge University, Resilience and sustainability.**
- Godschalk, D. (2003), " Urban Hazard Mitigation: Creating Resilience", **Natural Hazard Review**, VOL. 4, Pp. 136-143.
- Gunderson, L. (2009), " Comparing ecological and human community resilience", CARRI, **Research report 5**, Oak Ridge: Community and Regional Resiliense Institute.
- Herbert Obinger, Stephan Leibfried, Claudia Bogedan, Edith Gindulis, Julia MoserPeter Starke, Beyond. (2004), "Resilience: Welfare State Changes in Austria,Denmark, New Zealand and Switzerland", **TranState Working Papers**, No. 5Sfb597 „Staatlichkeit im Wandel, Transformations of the State“Bremen.
- Joshua, cinner& Mariana M. P. B. Fuentes& Herilala Randri amahazo. (2009), " Exploring Social Resilience In Madagascar's Marine Protected Araea", **Ecology and Society** 14.
- Lino, Briguglio& Waldemar, Galea. (2000), "Updating and Augmenting the Economic Vulnerability Index", **Economics Department**, University of Malta.
- MacKinnon, Danny& Driscoll, Derickson, Kate. (2013), "From Resilience to Resourcefulness: A Critique of Resilience Policy and Activism", **progress in Human geography,SAGE Publications**, Vol 37, 2, pp. 253–270.
- Maguire B.& P. C. Hagen. (2007), "disasters and communités: understanding social resilience", **The Australian journal of emergency management**, VOL. 22, Pp. 16-20.
- Mayunga, J. S. (2007), " The concept of resilience revisited", **Disasters**, 30, 4, Pp. 433-450.
- Nadine A. Marshall and Paul A. Marshall. (2007). " Conceptualizing and Operationalizing Social Resilience Within Commercial Fisheries in Northern Australia", **Ecology and Society** 12.

تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی ... ۳۱

- Nation Research Council. (2010), “ Private- public sector collaboration to enhance community disaster resilience”, *A workshop report*: Washington, DC: NAP.
- Norris, F. H. et al. (2008), “ community resilience as metaphor. Theory, set of capacities and strategy for disaster readiness”, *American journal of resilience*.
- Platt, David. (2013), “Resilient futures creating opportunity ahead of complex change” , *Resilient Futures network*.
- Papadrakakis, M& Fragiadakis, V, Plevris. (eds). (2011), *The P.E.O.P.L.E.S. Resilience Framework: A Conceptual Approach to Quantify Community Resilience*, Compdyn.
- Promberger, Markus and other. (2014), *Patterns of Resilience during Socioeconomic Crises among Households in Europe (RESCuE), Concept*, Objectives and Work Packages of an EU FP 7 Project.
- Rose, Adam Z. (2009), “Economic Resilience to Disasters”, *Published Articles and papers*. Pp75.
- Scharpf, F. W. (2000), “The Viability of Advanced Welfare States in the International Economy: Vulnerabilities and Options”, *Journal of European Public Policy*.
- Scrivens, K. and B. Iasiello. (2010), "Indicators of "Societal Progress", Lessons from International Experiences", *OECD Statistics Working Papers*, No. 2010/04, OECD Publishing. doi: 10. 1787/ 5km4k7mq49jg-en.